

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ХАРКІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н.КАРАЗІНА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА Психологічного консультування та психотерапії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему: «Особливості формування професійної ідентичності студентів-
психологів»

Студентки групи ПС-61
другого (магістерського) рівня вищої
освіти
освітньо-професійної програми
«Психологія»
за спеціальністю 053 – психологія
Даніліна Д. Д.
Керівник: доцент кафедри
психологічного консультування та
психотерапії, кандидат медичних наук
Федосєєв В. А.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____

Члени комісії

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Харків – 2023 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	9
1.1. Теоретичні основи ідентичності.....	9
1.2. Сутність та структура професійної ідентичності	12
1.3. Чинники та етапи становлення професійної ідентичності	20
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....	28
2.1. Обґрунтування та організація емпіричного дослідження професійної ідентичності майбутніх психологів.....	28
2.2. Опис психодіагностичних методів дослідження професійної ідентичності майбутніх психологів.....	29
Висновки до другого розділу	30
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	32
3.1. Особливості прояву професійної ідентичності майбутніх психологів	32
3.2. Особливості статусів професійної ідентичності майбутніх психологів	40
3.3. Особливості прояву професійної спрямованості майбутніх психологів	44
3.4. Факторна структура професійної ідентичності майбутніх психологів	46
Висновки до третього розділу.....	50
ВИСНОВКИ.....	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	55
<u>АНОТАЦІЇ.....</u>	<u>60</u>
ДОДАТКИ.....	62

ВСТУП

Актуальність дослідження. Професійна діяльність людини є однією з ведучих форм її діяльності. Саме тому, в сучасній психологічній науці та практиці приділяється значна увага питанням пов'язаним з професійною підготовкою, відбором, пригодністю та ідентичністю. Не стають виключенням і фахівці допомагаючих професій, зокрема психологи.

Актуальність обраної нами теми зумовлена тим, що виявлення особливостей професійної ідентичності майбутніх психологів дає можливість зробити внесок у вирішення наступних проблемних аспектів:

1. Оптимізація вибору професії – дослідження професійної ідентичності допомагають майбутнім фахівцям краще зрозуміти свої здібності, цінності та інтереси, що сприяє кращому вибору професії, забезпечуючи більш успішну та задовільну кар'єру.

2. Професійний розвиток – розуміння власної професійної ідентичності допомагає студентові зосередитися на розвитку потрібних навичок та компетенцій, що сприяє ефективному професійному зростанню.

3. Адаптація до змін – динамічний ринок праці та технологічний прогрес вимагають від людей гнучкості і готовності до навчання протягом життя. Розуміння своєї професійної ідентичності допомагає легше адаптуватися до змін і навчатися новому.

4. Професійне задоволення – фахівці зі сформованою ідентичністю у вибраній галузі зазвичай відчують більше задоволення від своєї роботи, оскільки вони знають, що це відображає їхні цінності та інтереси.

5. Розвиток організацій – розуміння професійної ідентичності співробітників допомагає керівникам підбирати правильні завдання, забезпечувати стимулюючі умови праці та розвивати позитивний корпоративний дух.

Отже, дослідження професійної ідентичності майбутніх психологів, безумовно, є актуальним та нагальним питанням, вивчення якого може

зробити знаний внесок в процес психологічного супроводу професійної підготовки майбутніх фахівців нашого ЗВО.

Теоретико-методологічну основу нашого дослідження склали роботи таких зарубіжних вчених як: М. Аргайл, С. Джошел, Т. Ллойд, П. Муллен, К. Макговен, Дж. Соненфелда, Р. Фінчмана, Л. Харта, та ін., та вітчизняних: А.С. Борисюк, К.М. Доценко, О.В. Матвієнко, О.М. Затворнюк та ін.

Об'єкт дослідження – професійна ідентичність здобувачів вищої освіти.

Предмет дослідження – особливості прояву професійної ідентичності майбутніх психологів.

Мета дослідження – на основі емпіричного дослідження визначити особливості прояву професійної ідентичності майбутніх психологів.

Гіпотеза дослідження – професійна ідентичність формується в професійній діяльності, тому для студентів-психологів 1 курсу більш характерним буде прояв не сформованої професійної ідентичності порівняно зі студентами-психологами 4 курсу.

Завдання дослідження:

1) Теоретично розкрити сутність феномену ідентичності, професійної ідентичності її структури та чинників формування;

2) Визначити рівень прояву професійної ідентичності майбутніх психологів;

3) Емпірично дослідити особливості прояву статусів професійної ідентичності майбутніх психологів;

4) Виявити особливості професійної спрямованості майбутніх психологів;

5) Визначити та описати структуру професійної ідентичності майбутніх психологів.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичного матеріалу; емпіричні – методика дослідження професійної ідентичності; методика «Профідентичність»;

методика вивчення статусів професійної ідентичності; опитувальник «Визначення рівня професійної спрямованості».

Характеристика вибірки – в якості діагностичної вибірки були опитані студенти 1 та 4 курсі спеціальності психологія ХНУ ім. В.Н. Каразіна, в кількості 60 осіб.

Практична значущість – отримані результати емпіричного дослідження можуть бути застосовані в ході психологічного супроводу здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Психологія».

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1. Теоретичні основи ідентичності

Теоретичний аналіз питання сутності ідентичності особистості вказує на те, що вперше даний термін з'являється в роботах З. Фрейда. Вчений вживає його в контексті авторської концепції перцептивної ідентичності. Відповідно до З. Фрейда, механізмом формування «Супер-его» є саме ідентифікація. Ідентифікація є чинником, що сприяє груповому об'єднанню, даючи можливість виходити за межі індивідуального «Я» та співчувати іншим. Це несвідоме зіставлення суб'єкта з об'єктом, мотивованим страхом перед внутрішньою прив'язаністю та страхом покарання. Основна причина ідентифікації впливає з біологічної природи людини. У результаті ідентифікації формується відбиток батьківського «Супер-его». Різні самозбережувальні механізми, які Фрейд назвав захисними, забезпечують збереження іміджу «Я», включаючи витіснення, проекцію, заміщення та раціоналізацію. Ці захисні механізми зберігають та захищають образ «Я», який постійно використовується людиною [40].

Таким чином, З. Фрейд дає можливість трактувати ідентифікацію, як взаємодію, яка зумовлена біологічно-психологічними аспектами, з основним своїм призначенням – забезпечити біологічну адаптацію. Збереження рівноваги між біологічними та психічними аспектами є ключовим завданням людського буття [40].

Не менший внесок в розробку заявленої проблематики зробив К. Юнг, який підкреслював, що ідентичність відображає прагнення людини до індивідуальності. Водночас, А. Адлер вбачав у цьому феномені допоміжне прагнення людини до досягнення власної досконалості. У свою чергу, К. Хорні формулювала ідею про вроджене прагнення людини до самореалізації.

Людина намагається розвиватися, зблизити своє реальне «Я» з ідеальним, подолати внутрішні конфлікти, знайти своє місце та призначення і взяти на себе відповідальність перед собою та іншими. Важливо, щоб це самопізнання не обмежувалося позбавленням інтелектуальної гордості, але ставала внутрішнім емоційним переживанням. Набуті знання про себе повинні бути застосовані для власного душевного зростання [43].

Важливий вклад в розробку питання ідентичності зроблений Е. Еріксоном. Його епігенетична теорія розвитку особистості зробила вагомий внесок у розуміння цього поняття. Е. Еріксон описав ідентичність як процес організації життєвого досвіду в індивідуальне «Я».

Ідентичність грає роль організаційного фактора розвитку особистості та є ключовим поняттям для Е. Еріксона при аналізі психосоціальних стадій розвитку. Він описував ідентичність як відносно тривале, але не обов'язково стабільне сприйняття себе як унікальної, зв'язної і неперервної в часі сутності [43].

У своїй концепції, Е. Еріксон виділив два суттєвих аспекти, які визначали унікальність цього поняття.

По-перше, ідентичність описує унікальний зміст кожної людини.

По-друге, унікальність поняття «ідентичність» обумовлене великою значимістю в її соціальному контексті.

Е. Еріксон визначав ідентичність як процес організації життєвого досвіду в індивідуальному «Я», що, зрозуміло, включало його розвиток протягом усього життя. Він розглядав ідентичність як складний психологічний конструкт, що має багаторівневу структуру. Це пов'язано з трьома ключовими рівнями аналізу людської природи: індивідуальним, особистісним і соціальним [43].

На першому рівні, який є індивідуальним, Е. Еріксон розглядає ідентичність як результат усвідомлення особистістю власної тривалості в часі. Це включає уявлення про себе як про сталу сутність з певним фізичним виглядом, темпераментом, завданнями, минулим і спрямованістю в майбутнє.

З особистісної точки зору (наступний рівень) ідентичність означає відчуття неповторності та унікальності свого життєвого досвіду. Це створює певну тотожність самому собі. Аспект ідентичності виявляється в усвідомленні людиною цієї своєї здатності інтегрувати всі ідентифікації з прагненнями, інтелектуальними здібностями, набутими навичками та можливостями, соціальними ролями.

На третьому рівні, що є соціальним, Е. Еріксон визначає ідентичність як особистісний конструкт, що демонструє внутрішню згуртованість індивіда із соціальними, груповими ідеалами та нормами. Він називає цей аспект соціальною ідентичністю.

Тут ідентичність визначається Е. Еріксоном в якості особистісного конструкту, який символізує внутрішню згоду особистості із соціальними, груповими ідеалами і стандартами. В даному розрізі, ідентичність, в концепції Е. Еріксона отримує трактування соціальної ідентичності.

У. Джеймс є автором концепції того, як людина осмислює свою особисту ідентичність, розуміє свої межі та знаходить своє місце у світі. Він вказав на те, що ідентичність є фундаментальною для особистості, і вона забезпечує збереження самооцінки та цільності «Я» [43].

Е. Фромм, розширюючи цю думку, підкреслив, що ідентичність формується в процесі розвитку особистості та забезпечує відчуття приналежності до певної структури. Людина осмислює себе як частину цієї структури та розуміє, що вона має своє унікальне місце в ній. Відомо про мотиви, які спричиняють виникнення різних ідентичностей (самоідентифікації) та психологічних умов, за яких людина ототожнює себе з певною соціальною групою [41].

У підсумку можна зазначити, що більшість із цитованих поглядів на поняття ідентичності вказують на те, що це особливе внутрішнє відчуття, притаманне особистості. Це відчуття дає можливість людині зрозуміти власну унікальність, приналежність та цільність як особистості. Важливо також

зауважити, що найбільше підкреслюється тривалість відчуття ідентичності в часі та просторі, вказуючи на її процесуальний характер.

Зробивши аналіз вищезгаданих концепцій, ми можемо визначити ідентичність як характерну властивість особистості, яка має цілісний та динамічний характер, відзначається багаторівневою структурою та має покращення розвитку особистості шляхом осмислення своєї приналежності до конкретної соціальної групи. Основна функція ідентичності – це формування у людини відчуття приналежності до чогось, когось та ін.

1.2. Сутність та структура професійної ідентичності

Психологічна наукова теорія дотримується двох основних напрямів дослідження проблематики професійної ідентичності: перший фокусується на відродженні розвитку професійності та особистісного зростання, а другий – на аспектах соціального контексту та чинниках формування професійного статусу.

У середині 1970-х років М. Аргайл вже наголошував на зв'язку між професійною ідентичністю та професіоналізацією особистості. Він розглядає останню як складний процес, який включаючи професійне навчання, оволодіння стандартами та вимогами професійної діяльності, а також розуміння норм поведінки в межах професійної спільноти. Взаємодія з іншими членами цієї спільноти дає можливість особистості вивчити точні професійні стандарти, оцінити свою компетентність у професії. Підтвердження професійною спільнотою професійних норм, якими володіє суб'єкт професійної діяльності, дає можливість підтримувати його професійну ідентичність та зберігати професійний статус на тривалий період. У цьому підході ідентичність виступає як характеристика, близька до професійного статусу, пов'язана з тривалим професійним досвідом [38].

Дж. Зоненфельд вказує на те, що ідентичність виникає та еволюціонує в процесі професійного розвитку. Професійне зростання включає в себе зміну різних форм ідентичностей. Цей процес відбувається через перехід від часткових, віддалених одна від однієї ідентифікаційної характеристики (знання окремих якостей як професіонала та члена спільноти) до більшої загальної концептуальної ідентичності (знання свого статусу рольового становища, обумовленої належністю до професії). Концептуальна ідентичність стає ключовою характеристикою, яка впливає на кар'єрний рух та рівень взаємодії з професійною галуззю [42].

У своїй роботі Р. Фінчман акцентує увагу на усвідомленні професійних вимог, етичних норм та цінностей, яке стає частиною процесу освоєння професії. Суть процесу формування професійної ідентичності відбувається у взаємодії індивідуальних особливостей та соціальних впливів під час професіоналізації, що дозволяє людині регулювати свою професійну діяльність [39].

К. Макговен і Л. Харт зосереджуються на розгляді процесу соціального навчання, який включає здобуття спеціальних знань та навичок, більшість яких, необхідні для виконання професійних ролей, а також формування нових цінностей, переконань та елементів ідентичності. Подібні висновки були отримані в їх дослідженні професіоналізації педагогів, де було доведено, що учні повинні розвивати специфічні компетенції в таких сферах, як критичне мислення, міжособистісна взаємодія, вирішення конфліктів, а також вміння використовувати інформаційні технології та різні методи оцінювання [42].

Значна частина вітчизняних дослідників, які досліджують дану тему (А.С. Борисюк, Ю. Вінтюк, К.М. Доценко, О.В. Матвієнко, О.М.Затворнюк та ін.), поділяє спільну думку щодо професійної ідентичності, яка є найбільш важливою рисою професіонала. Вони також наголошують на тому, що ця ідентичність характерна лише для тих осіб та історичних періодів, коли

професійна діяльність виступає як основний засіб самоутвердження та самореалізації.

Федотова Т.В. розглядає професійну ідентичність як комплексне, динамічне і багаторівневе явище, тісно взаємозв'язане з іншими аспектами професійного розвитку людини, такими як професійне самовизначення, професійна самооцінка та професійна деформація.

Дослідниця визначає професійну ідентичність як:

- 1) напрямок формування професійного шляху суб'єкта та ключовий показник його професійного росту;
- 2) емоційний стан, який є результатом відношення та ставлення людини до своєї професії та до себе як до професіонала;
- 3) складову структуру професійного шляху суб'єкта, яка виражається через функціональну систему (певні характеристики суб'єкта, які деталізують зміст та напрямок професійної ідентичності та сприяють її розвитку) [37].

Литвиненко І.С. розглядає професійну ідентичність у зв'язку з професійною діяльністю, через який суб'єкт будує взаємодію з навколишнім світом і отримує внутрішні смисли самоповаги. Вчена акцентує увагу на особистісних рисах, які сприяють орієнтації суб'єкта в професійному оточенні, створюють умови для більш повного розвитку особистісного потенціалу в діяльності та прогнозуванні можливих наслідків обраної професії. Професійна ідентичність повинна забезпечувати людину здатність розуміти сутність професії, прийняти себе в цій професії та вміло і з користю для оточуючих виконувати свої професійні обов'язки [27].

Левус Н.І. вважає професійну ідентичність стабільним злагодженням індивідуальних характеристик, умов і сутності професії, що сприяє досягненню на певному етапі, особистісно відчутного рівня професійності, що забезпечує подальший професійний ріст і можливість перенесення нових змін і навичок у певні умови діяльності. На думку науковця, професійна

ідентичність має комплексний характер і виступає універсальною основою для адаптації фахівців у професійній області, особливо в інших культурних середовищах [26].

Професійна ідентичність включає в себе не лише усвідомлення особливості своєї ідентичності в контексті професійної спільноти, але також оцінку цього факту, психологічну цінність належності до неї, спільні професійні почуття, характерну психіку, а також відчуття власної професійної компетентності, незалежності та ефективності – зокрема, переживання особистістю своєї професійної єдності та наповненості.

Головне завдання професійної ідентичності досягається в забезпеченні «психологічного комфорту», що формує відчуття стабільності оточуючого середовища і впевненості у своїх можливостях. Професійна ідентичність включає «прийняття на всіх рівнях» (соціальному – з погляду на цінності та етику, психологічному – в межах внутрішніх структур особистості) особливих професійних цінностей, які визнані в даному професійному контексті.

Відповідно до Л.Б. Шнейдер, професійна ідентичність являє собою «поєднання об'єктивних та суб'єктивних аспектів, що відображають єдність особистості з її професійною спільнотою та завданнями, спираючись на спадкоємні професійні характеристики, включаючи норми, ролі та статуси» [3].

Автор також розглядає концепцію «професійного відчуження» як неприйняття даного типу ідентичності. Вона підкреслює, що професійна ідентифікація без усвідомлення відповідальності та наявності сенсу у власній діяльності є вимушеною, а при наявності цих факторів є довільною. Автентична професійна ідентичність виникає, коли індивід усвідомлено інтегрується у професійну групу на основі спільних цілей та цінностей діяльності [3].

Також, науковцем розглядається досягнута професійна ідентичність, яка відображає стан, коли особистість сформувала конкретний комплекс особистісно значущих цілей, цінностей та переконань, які вона переживає як значні та важливі для себе. Цей статус ідентичності надає особисте відчуття направленості та усвідомленості власного життя. Показником досягнутої ідентичності є позитивне сприйняття себе, позитивна оцінка власних якостей та стійкий зв'язок з професійною спільнотою, а також гармонійне поєднання процесів ідентифікації та самостійності.

Позитивна досягнута ідентичність визначається наступними характеристиками (ознаками):

1) уявлення про те, що індивід здатний викликати в інших почуття поваги, симпатії, схвалення та розуміння; внутрішнє відчуття цінності власної особистості та одночасна цінність своєї ідентичності для інших.

2) висока самоцінність та енергія, що виражається в самовпевненості при одночасній внутрішній напруженості; стрімке бажання відповідати ідеальному образу себе.

3) висока внутрішня саморефлексія та осмислення власних труднощів.

4) чітка усвідомленості життєвої ситуації.

5) висока соціальна активність, що впливає з наповненості життя та багатозадачності щоденних справ.

6) орієнтація на інших та визнання їхньої значущості [3].

Мораторій – це фаза ідентичності, під час якої людина переживає кризу власної ідентичності і активно намагається розв'язати цю кризу, експериментуючи з різними можливостями. Наприклад, «мораторій» часто супроводжується високим рівнем тривожності, у той час як «передчасна ідентичність» часто характеризується меншою тривожністю. Вищі рівні ідентичності часто пов'язані з вищою та адекватнішою самооцінкою [3].

«Передчасна ідентичність» може мати найвищі показники у вимірі авторитарності, а також найнижчі показники у вимірі самостійності. Цей тип ідентичності спостерігається у випадку, коли особа ще не зробила незалежних життєвих виборів і не осмислила свою ідентичність; це, власне, нав'язана ідентичність [3].

«Дифузійна ідентичність» відображає статус ідентичності, де відсутні чіткі цілі, цінності та переконання, і спроби активно їх сформувані. Людина з такою «дифузною ідентичністю» може пройти через етап «мораторію» і потім відмовитися від переваги «зрілої ідентичності». З іншого боку, існує можливість, що вона залишилася на рівнях «передчасної ідентичності», відмовляючись від активного вибору та самовизначення, або обирає шлях дифузії [3].

Розмита ідентичність визначається наступними характеристиками (ознаками):

- 1) помірне відчуття незадоволеності собою та своїми здібностями, коливання у вірі у вмінні здобути повагу від інших;
- 2) заперечення власної цінності, відчуття відстороненості, що межує з байдужістю до власної особистості, та відсутністю інтересу до власного внутрішнього світу;
- 3) стійке утримання Я-концепції – небажання змінюватися при загальному позитивному ставленні до себе;
- 4) сприйняття власної особистості, характеру та діяльності як можливого джерела презирства, нерозуміння, осуду;
- 5) присутність внутрішніх конфліктів, сумнівів та незгод із собою, низька самооцінка, що веде до сумнівів у власній здатності до змін та досягнень;
- 6) тенденція до самозвинувачення, готовність визнати власні помилки та невдачі, яскраво виражена самокритичність [3].

Псевдоідентичність виявляється у стійкому відкиданні власної унікальності або, навпаки, у сильному наголошенні на ній з переходом до стереотипів. Також вона супроводжується порушеннями механізмів ідентифікації та відособлення, їх посиленням вітисненням. Така ідентичність може вказувати на порушену зв'язність життя, жорсткість у Я-концепції, хворобливу реакцію на критику та недостатню рефлексію.

У деяких випадках псевдоідентичність можна вважати формою гіперідентичності, яка виникає внаслідок повного поглинання особистим статусом, роллю, роботою та ін. Це може відбуватися за умов високого позитивного оцінювання власних якостей і одночасно порушенням довірчих та гнучких зв'язків із соціумом, а також прагненням досягти своєї мети будь-якими доступними засобами [4; 6; 16].

А.А. Азбель виокремлює чотири типи статусів професійної ідентичності, які включають:

1. Професійна ідентичність у стані невизначеності: особа ще не визначилася щодо життєвого шляху, її уявлення про кар'єрні можливості не визначені, і ця проблема не стоїть перед нею.

2. Професійна ідентичність, нав'язана ззовні: особа вже має конкретні уявлення про своє професійне майбутнє, проте ці уявлення накладені на неї ззовні (наприклад, батьками) і не є результатом її власного вибору.

3. Стан кризи вибору професійної ідентичності (мораторій): особа розуміє, що перед нею стоїть проблема вибору професії і активно працює над її вирішенням, але ще не визначилася з оптимальним варіантом.

4. Сформована професійна ідентичність: особа вже визначилася з професійними планами, і це є результатом усвідомленого самостійного рішення [3].

Однак, щодо структури професійної ідентичності, слід відзначити, що в сучасній психологічній науці ця область залишається малорозробленою.

Видатний вчений П. Вайнріч включає до структури професійної ідентичності наступні три основні частини: система конструктів, система впливу, сутнісно-діяльна система. Основними структурними елементами професійної ідентичності автор вважає систему конструктів та сутнісно-діяльну систему. А система конструктів, які також, безумовно є важливими, все таки, формуються з урахуванням специфіки розвитку фахівця, його біографії, індивідуальними особливостями та ін. [6].

Поряд з цим, Л.Б. Шнейдер до структури професійної ідентичності включає наступні компоненти:

- 1) ідентифікація за діяльністю;
- 2) ідентифікація з професійною спільнотою;
- 3) самоактуалізація власного професійного ідеалу.

Професійна ідентичність досягає свого завершення через розвиток індивідуалізованої форми професійної поведінки, що впливає на встановлення стереотипів поведінки в типових ситуаціях, формування творчих рішень у непередбачуваних чи екстремальних умовах, а також розробку стратегій самореалізації особистості в її рамках життєвого і трудового професійного шляху.

Отже, враховуючи різноманітні підходи до розуміння поняття професійної ідентичності, важливо відзначити, що це комплексна психологічна категорія. Сутність цього явища виявляється в питанні про його місце в загальній структурі ідентичності особистості, особливо в контексті відношення між «соціальним» та «особистісним» полюсами. Поняття «професійна ідентичність» можна розглядати як конкретний аспект особистісної ідентичності, орієнтований на визначення змісту та умов професійного становлення особистості.

Також можна припустити, що професійна ідентичність виникає та проявляється в професійній діяльності. Фактично, під час процесу навчання відбувається спроба випробувати різні образи, різні спеціальності та напрямки

професійної діяльності, придатність яких можна встановити лише під час виконання певної роботи. Важливо відзначити, що під час навчання формується не сама професійна ідентичність, а її найближчий етап розвитку.

Отже, в даному дослідженні ми розглядаємо професійну ідентичність як характеристику особистості, яка зароджується та розвивається в ході професійної діяльності. Вона забезпечує внутрішню та зовнішню єдність особистості з її обраною професією та професійною спільнотою. Крім того, ця ідентичність допомагає досягти успішності професійної адаптації та ефективності виконання робочих обов'язків з усіма особливостями.

В результаті проведеного аналізу, в якості структурних компонентів професійної ідентичності ми визначаємо:

- 1) ідентифікацію за діяльністю;
- 2) ідентифікацію з професійною спільнотою;
- 3) самоактуалізацію власного професійного ідеалу.

1.3. Чинники та етапи становлення професійної ідентичності

Процес формування професійної ідентичності у майбутніх психологів є результатом взаємодії різних факторів та процесів, що відрізняються за своєю природою. Ці процеси включають професійне самовизначення, внутрішню персоналізацію та самоорганізацію, що призводить до усвідомлення себе членом певної професії та професійної спільноти.

Формування професійної ідентичності має різні джерела та фактори впливу. Один із таких факторів – це об'єктивні обмеження, які встановлені нормативними документами про освіту. Наприклад, студент, який успішно завершив навчання на конкретному факультеті та отримав відповідний диплом, сприймається як особа, що має професійну ідентичність у цій галузі. Важливими компонентами професійної ідентичності є спільність долі та професійна обізнаність. Також важливу роль у цьому процесі відіграють

очікування та власні переваги, ідеальні образи обраної професії та особистого «Я», які наявні у кожної особи.

О.В. Колечко вказує на те, що формування професійної ідентичності підпорядковане впливу різносторонніх факторів – нормативних, соціальних, соціально-психологічних та особистісних. Серед соціально-психологічних факторів, які впливають на цей процес, можна виділити такі аспекти: роль важливих осіб у формуванні особистих поглядів на різні професії (такі як соціальний статус, фінансове забезпечення, організація роботи та взаємодія в професійному середовищі); стабільність та однорідність соціального оточення, де відбувається професійна діяльність; специфіка соціальних взаємодій всередині професійної групи; особливості внутрішньо-групової динаміки, які характерні для даної професії; можливості для особистого самовираження та професійного зростання тощо [23].

Л.Е. Орбан-Лембрик наголошує на кількох ключових чинниках, які впливають на ефективність формування професійної ідентичності:

1. Вирішення реальних практичних проблем у процесі навчання і вивчення нових методів роботи.
2. Представлення навчання як дослідницької роботи, що стимулює мотивацію та посилення засвоєння нового матеріалу.
3. Розвиток професійної ідентичності включає зміни у поглядах, цінностях, нормах, що відображається у здібностях і діях особистості.
4. Глибоке занурення в проблему під час навчання сприяє виявленню нових можливостей та здібностей особистості.
5. Побудова навчання від складного до простого.
6. Великий обсяг інформації спонукає свідомість до активності та активізації резервних можливостей.
7. Сприяння самостійності учасників навчання, уникнення підходу з викладання готових знань.
8. Врахування композицій «від знань до практичних дій» та «від дій до знань», що сприяє розвитку мотивації та пізнання, а також забезпечує

вибірковість та цілеспрямованість у відборі знань для розв'язання конкретних завдань [22].

Сьогодні зовнішні чинники мають важливий вплив на формування професійної ідентичності, але вони самі по собі недостатні. Внутрішні джерела становлення професійної ідентичності включають:

1. Емоційний фон, на якому відбувається осмислення початкової та подальшої інформації про обрану професію.
2. Усвідомлення себе як активного учасника професійної діяльності.
3. Позитивне сприйняття своєї приналежності до професійної спільноти.
4. Освоєння та розуміння прав, обов'язків, норм і правил професійної діяльності.
5. Також, становлення та розвиток професійної ідентичності залежить від таких внутрішніх чинників як:
 6. Відповідальність, яку бере на себе майбутній фахівець;
 7. Рівень розвитку як особистості так і технологічних навичок;
 8. Міра сформованості самосприйняття власного «Я»;
 9. Сили мотивації та міри сформованості готовності щодо самореалізації в професії [3; 25; 28; 29].

У сучасних умовах можна виділити інформаційно насичене навколишнє середовище як основний фактор формування професійної ідентичності. Це середовище дає вичерпну інформацію про об'єкт та суб'єкт праці, їх цільові завдання, можливості здобуття освіти та вивчення навичок, вимоги, які висуваються до фахівців у даній галузі. Таким чином, важливим є вплив зовнішніх джерел на формування професійної ідентичності на ранніх етапах.

Згідно з Е. Еріксом, формування професійної ідентичності включає подібні до тих етапи, які проходять під час соціалізації – довіра, автономія, ініціативність, досягнутість, ідентичність, інтимність, творчість та інтеграція. Завершена, стійка професійна ідентичність формується лише на високому рівні оволодіння професійними навичками та відображається у сталому, узгодженому зв'язку з ключовими аспектами професійної діяльності [43].

Бубряк Т. Ю. на основі проведеного емпіричного дослідження, зосередженого на студентах вищих навчальних закладів, розрізняє наступні стадії формування професійної ідентичності.

На першому етапі (перший курс) відбувається осмислення професійної ідентичності. У цей період, при входженні в нове соціальне та професійне оточення, зовнішня студентська ідентичність перетворюється на внутрішньо усвідомлену та емоційно забарвлену характеристику. Це період нестабільності, пов'язаний з адаптацією до нової соціальної ролі студента. Суть цього етапу полягає у встановленні студентської ідентифікації («Я-студент») і передбаченні майбутньої професійної ідентичності. Такий етап можна охарактеризувати як адаптаційний [12].

Другий етап (2-3 курси) являє собою період, коли внаслідок осмислення потреб нової соціально-професійної ролі та рефлексії над власними здібностями і досягненнями студент отримує розуміння власних досягнень. На цьому етапі конструктивні стратегії самовдосконалення перебувають у стійкому стані, після чого студент починає відчувати задоволення від ідентифікації себе як активного учасника майбутньої професійної діяльності («Я-майбутній фахівець»). Цей етап можна описати як фазу стабілізації [12].

Третій етап (4-5 курси) охоплює період, коли на основі розгляду широкого спектру ролей, які були опрацьовані в процесі професійної підготовки, відбувається формування нових цілей та перспектив. Це ще один етап невпевненості, і його сутність виникає в переосмисленні та уточненні різних можливих варіантів професійно-творчого розвитку, трудової кар'єри та реалізації в професійній сфері («Я і моя професія і кар'єра»). Цей період можна умовно назвати етапом стабілізації [12].

В.А. Семіченко вказує, що у загальному розумінні формування професійної ідентичності означає переміщення індивіда з однієї соціальної групи до іншої. Вступ до цієї групи відбувається шляхом розширення та перерозподілу особистісних характеристик відповідно до обраної індивідом професійної норми. Автор виділяє такі етапи становлення професійної

ідентичності як частина цього процесу переходу від однієї соціальної групи до іншої.

1. Етап формування в суспільстві еталонів, зразків, індикаторів, які дозволяють відрізнити представників даної групи від представників інших груп. З іншого боку, дана група повинна не лише декларувати свою відмінність як якісного феномену в соціальному житті, але й встановлювати систему характерних ознак, які будуть вказувати оточуючим на включення окремих осіб до її спільноти. Таким чином, у рамках системи підготовки фахівців відповідної галузі важливо розуміти особливу природу цієї діяльності. З цієї бази формується загальносуспільне розуміння нормативних якостей, якими має володіти особистість, яка входить до цієї спільноти [34].

2. Етап формування потреб в групі, в яку ходить індивід. Тут може статися прояв механізмів зараження, наслідування та моди, але найбільш ефективним методом включення (приєднання) до певної професійної спільноти в суспільстві є освітній процес у відповідних навчальних закладах. Цей процес базується на об'єднанні як емоційного аспекту (привабливості даної сфери діяльності), так і раціонального підґрунтя (свідомості необхідності внесення власних змін і направлення їх у бажаному напрямку). Ця динаміка розгортається з часом і підпорядковується впливу не лише внутрішніх факторів, але й зовнішніх систем [34].

3. Етап освоєння (привласнення) даних еталонів, зразків, індикаторів як критеріїв подальшого розвитку, що в системі професійної підготовки має наступну специфіку: програма особистісного розвитку в якості основного, системного фактора включає напрям професійного розвитку, що підпорядковується певним вимогам. Це може бути як справді важливе для характеристики професії, так і вже неосвоєні суспільні виявлення. Продуктивний процес ідентифікації стає можливим, якщо в студента існує внутрішній образ професійних якостей, який дійсно відображає ключові аспекти професійної діяльності та включає їх у повному обсязі [34].

4. Етап втілення ідентифікаційного процесу, який у рамках професійної підготовки функціонує як спрямування особистої активності та загальної життєдіяльності на завдання професійного зростання. На жаль, сьогодні, у вищій освіті спостерігається перевага навчання, спрямованого на накопичення знань, порівняно з особистісним розвитком студента в цілому (навіть у випадку наявності неприйнятних для професії якостей, майбутній учитель може отримати диплом та працювати з дітьми, а майбутній психолог – з клієнтами), а також формування професійної ідентичності [34].

Згідно з Л.Б. Шнейдер, формування професійної ідентичності включає в себе наступні етапи:

1) усвідомлення ближніх і дальніх професійних цілей. На цій стадії ще немає місця професійному досвіду, професійному спілкуванню, що робить ідентичність невираженою;

2) засвоєння знань, усвідомлення можливостей, набуття досвіду (ідентичність виражена, але пасивна);

3) практична реалізація обраних професійних цілей, формування індивідуального стилю, формування кола професійних контактів (ідентичність активна);

4) вільне виконання професійної діяльності, підвищення рівня домагань, професійне вдосконалення, відчуття значущості своєї діяльності і контактів, формування бажання передачі досвіду (ідентичність стійка) [3].

Отже, процес формування професійної ідентичності обумовлений як зовнішніми, так і внутрішніми факторами. До зовнішніх факторів відносяться мікросоціальні аспекти (все, що пов'язано з вихованням і сімейною культурою, що впливають на володіння професією) та макросоціальні фактори (особливості вищої освіти чи набуття більшого навичок, політичний, економічний та інші контексти, які впливають на процес освоєння професії).

Висновки до першого розділу

У рамках даного дослідження, під професійною ідентичністю нами розуміється характеристика особистості, яка зароджується та розвивається під впливом професійної діяльності і забезпечує єдність особистості з професійною сферою та професійним співтовариством. Також ця ідентичність визначає професійну адаптацію та ефективність у виконанні трудової діяльності з усіма її особливостями.

В якості структурних компонентів професійної ідентичності нами визначені наступні:

- 1) ідентифікацію з діяльністю;
- 2) ідентифікацію з професійною спільнотою;
- 3) актуалізація власного професійного ідеалу.

В якості чинників формування професійної ідентичності нами визначені зовнішні, до яких ми відносимо: мікросоціальні (виховання та сімейна культура, що впливає на оволодіння професією) та макросоціальні (особливості отримання вищої освіти або необхідних навичок, політичні, економічні та інші особливості, які впливають на процес оволодіння професією).

В якості внутрішніх чинників нами визначені:

- 1) емоційний фон, на якому відбувається отримання первинної і подальшої інформації про власну професію;
- 2) сприйняття себе як суб'єкта професійної діяльності;
- 3) емоційне прийняття своєї приналежності до професійної спільноти;
- 4) засвоєння (присвоєння) прав і обов'язків, норм і правил професійної діяльності.

Етапи формування професійної ідентичності нами визначені наступні:

- 1) усвідомлення ближніх і дальніх професійних цілей;

- 2) засвоєння знань, усвідомлення можливостей, набуття досвіду (ідентичність виражена, але пасивна);
- 3) практична реалізація обраних професійних цілей, формування індивідуального стилю, формування кола професійних контактів (ідентичність активна);
- 4) вільне виконання професійної діяльності, підвищення рівня домагань, професійне вдосконалення, відчуття значущості своєї діяльності і контактів, формування бажання передачі досвіду (ідентичність стійка).

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

2.1. Обґрунтування та організація емпіричного дослідження професійної ідентичності майбутніх психологів

Сьогодні, актуальною є необхідність більш глибокого та ґрунтовного дослідження професійної ідентичності. З одного боку, ця ідентичність формується під час професійного зростання, а з іншого, вона виступає як важливий показник формування особистості в якості професіонала. У практичному вимірі це означає, що для того щоб подолати або пристосуватися до нових динамічних соціально-економічних умов, витримати конкуренцію, забезпечити добробут родичів і власну стабільність у майбутньому, сучасному фахівцю необхідно постійно розвиватися та аналізувати своє місце у соціальному і професійному оточенні.

Професійна ідентичність є ключовим показником професійного зростання індивіда, а також вказує на рівень прийняття самого себе як фахівця та важливого члена професійної спільноти. В наш час питання, пов'язані з професійною ідентичністю, набувають особливої актуальності для дослідження.

В якості **основної мети** емпіричної частини дослідження нами сформульована наступна – емпірично дослідити особливості прояву професійної ідентичності майбутніх психологів

Завдання емпіричного етапу дослідження:

1. Сформулювати вибірку студентів-психологів для дослідження професійної ідентичності;
2. Підібрати діагностичний інструментарій;
3. Емпірично дослідити особливості прояву статусів професійної ідентичності майбутніх психологів;

4. Виявити особливості професійної спрямованості майбутніх психологів;

5. Визначити рівень прояву професійної ідентичності майбутніх психологів.

В якості діагностичної вибірки були опитані студенти 1 та 4 курсів спеціальності психологія ХНУ ім. В.Н. Каразіна, в кількості 60 осіб. Вибірка була розділена на дві групи, де до першої були включені студенти 1 курсу а до другої – 4 курсу. Даний методологічний крок був зроблений з метою виявлення особливостей динаміки професійної ідентичності майбутніх психологів в процесі їхньої професійної підготовки.

2.2. Опис психодіагностичних методів дослідження професійної ідентичності майбутніх психологів

Відповідно до визначених методологічних положень дослідження були обрані наступні діагностичні методи: методика дослідження професійної ідентичності; методика «Профідентичність»; методика вивчення статусів професійної ідентичності; опитувальник «Визначення рівня професійної спрямованості».

1. Ми вибрали методику дослідження професійної ідентичності, розроблену Л.Б. Шнейдер оскільки вважаємо, що ця методика найбільш повно відображає етапи формування професійної ідентичності. Ця методика надає нам можливість виявити статуси професійної ідентичності студентів. Опитувальник побудований на принципах прямого та ланцюгового асоціативного тесту та дозволяє визначити статус (рівень розвитку) професійної ідентичності людини. Включає в себе 76 слів-стимулів, які респонденту пропонується обрати. На основі вибору опитуваного робляться розрахунки статусу сформованості професійної ідентичності фахівця.

2. Методика О.В. Радзімовська «Профідентичність» обрана нами оскільки дає можливість визначити статус та динаміку розвитку професійної

ідентичності здобувачів вищої освіти. Діагностичний інструмент містить 48 питань. В даних питаннях розкриваються 7 шкал: перші п'ять шкал стосуються компонентів професійної ідентичності (когнітивно-рефлексивний, мотиваційно-ціннісний, проектно-поведінковий, діалогічно-практичний, емоційно-вольовий); шоста шкала оцінює особистісну професійну активність (ОПА), а сьома шкала відображає альтернативну професійну ідентичність (АПІ).

3. Ми вибрали методику дослідження статусів професійної ідентичності, розроблену А.А. Азбель оскільки він також дозволяє виявити статус, на якому сформована та виявляється професійна ідентичність у респондентів. Опитувальник складається з 20 пунктів, у кожному з яких можливі чотири варіанти відповідей: 1,2,3,4. В результаті, діагностичний інструмент дає можливість виявити наступні рівні сформованості професійної ідентичності: невизначена, сформована, мораторій та нав'язана професійна ідентичність.

4. Опитувальник Т.Д. Дубовицької «Визначення рівня професійної спрямованості» – опитувальник містить 20 тверджень, які в результаті дають можливість діагностувати рівень професійної спрямованості індивіда на низькому, середньому та високому рівнях.

Висновки до другого розділу

Сучасна психологічна теорія і практика потребує додаткових методичних та методологічних розробок, спрямованих на дослідження професійної ідентичності фахівця. В рамках нашого дослідження сформована діагностична вибірка зі студентів 1 та 4 курсів спеціальності «Психологія» а також підібрана діагностична батарея тестів, спрямована на виявлення рівня та статусу сформованості професійної ідентичності майбутніх психологів. Діагностичну основу склали наступні методики та опитувальники: методика дослідження професійної ідентичності; методика «Профідентичність»;

методика вивчення статусів професійної ідентичності; опитувальник «Визначення рівня професійної спрямованості».

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

3.1. Особливості прояву професійної ідентичності майбутніх психологів

Перший крок зі збору емпіричних даних полягав у виявленні динаміки прояву професійної ідентичності студентів-психологів на різних етапах здобуття професійної освіти. Для виконання даного завдання, першою була застосована методика діагностики статусів професійної ідентичності розроблена Л.Б. Шнейдер. Узагальнені результати ми навели в таблиці 3.1., а сирі бали в додатку А.

Таблиця 3.1.

Статуси професійної ідентичності студентів-психологів

Статус професійної ідентичності	Студенти 1 курсу	Студенти 4 курсу
Досягнута ідентичність	0	10
Мораторій ідентичності	5	8
Псевдоідентичність	9	3
Дифузна ідентичність	2	6
Передчасна ідентичність	14	3

Таблиця 3.1. та рис. 3.1. демонструють наглядну динаміку прояву професійної ідентичності студентів-психологів в процесі оволодіння ними професією. Досягнута ідентичність, яка характеризується наявністю сформованих професійних цілей та уявлень особистості про себе як про професіонала певного напрямку, властива лише 33% опитаних студентів 4

курсу. Тоді як першокурсники не мають такого рівня сформованості ідентичності.

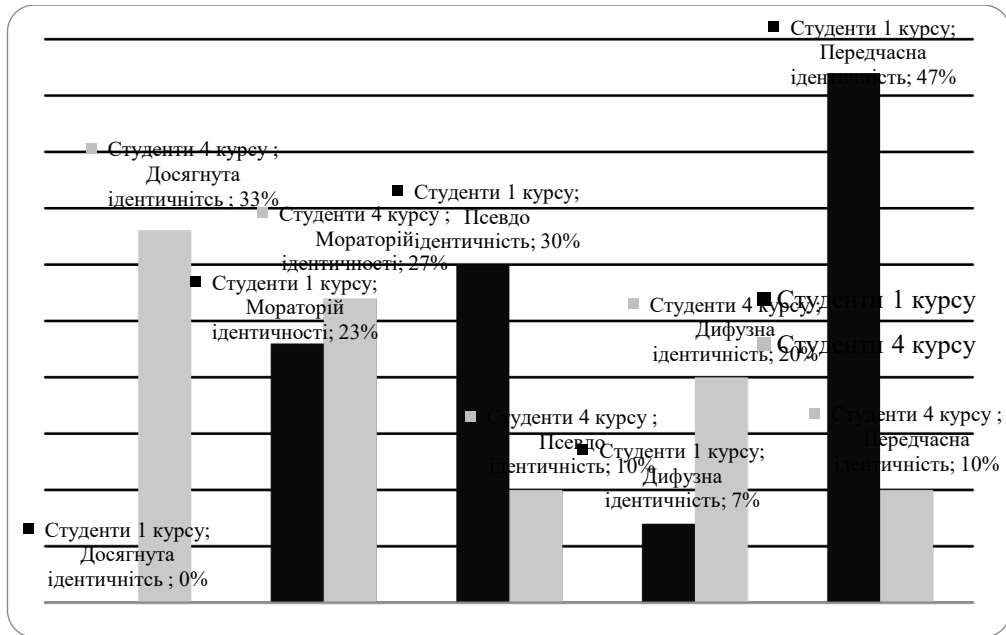

Рис. 3.1. Сформованість професійної ідентичності студентів-психологів

Натомість, для першокурсників характерними є прояви передчасної ідентичності (47%), яка може бути результатом нав'язаної ззовні думки (наприклад воля батьків). При такій ідентичності суб'єкт не робить ніяких зусиль щодо її формування, а вона являється результатом зовнішніх впливів. При такій ідентичності професійна самостійність суб'єкта перебуває на досить низькому рівні. Такі студенти не здатні самостійно вирішувати професійні завдання.

Наступний вид професійної ідентичності, який має значимі кількісні відмінності є псевдо ідентичність, яка також більше виражена у першокурсників (30%). Зміст цього етапу розвитку досліджуваного феномена полягає в тому, що такі студенти або повністю заперечують свою приналежність до певної професії, або навпаки, дуже інтенсивно виражають приналежність до неї. В цьому випадку відбувається гіпертрофоване «злиття» з професією, яке проявляється в стереотипності поведінки.

Отже, проведений первинний етап збору даних показав наявність динаміки прояву професійної ідентичності студентів-психологів в залежності

від курсу навчання. На наступному етапі була здійснена математична перевірка закономірності виявлених відмінностей. Її результати наведені в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Значимість виявлених відмінностей прояву професійної ідентичності студентів-психологів (за критерієм Манна-Уїтні)

	Студенти	Сума рангів	Статистика U Манна-Уїтні	Z	Асимптом. Знач.
Професійна ідентичність	1 курс	742.5	277.5*	-3,522	0,002
	4 курс	1087.5			

* – результат значимий на рівні 0,01

Результат таблиці 3.2. вказують на значимість виявлених відмінностей прояву професійної ідентичності студентів-психологів. Вважаємо, що отриманий результат ($U=277,5$), який перебуває в зоні значимості, зумовлений наступними особливостями:

1) Зокрема, перевага псевдо ідентичності у першокурсників, на наш погляд зумовлена або «романтичними» уявленнями про професію психолога, які стимулюють молодих студентів передчасно ідентифікувати себе з професією, демонструючи при цьому характерні моделі поведінки, які накладаються на відсутність професійних знань, досвіду та доповнюються власними уявленнями про професію.

2) Припускаємо, що перевага передчасно ідентичності у першокурсників має місце у тих випадках, коли студенти не обирали професію, а обрали за них (воля батьків, вступив на спеціальність за компанію з друзями і тому подібне). Наявність такого рівня професійної ідентичності може бути зумовлений не сформованістю життєвих та професійних цілей студента-першокурсника. В подальшому, можливі два варіанти динаміки

професійної ідентичності – студент включається в процес оволодіння професією і тоді відбувається зміна статусів професійної ідентичності. Або продовжує «відбувати» навчання і в результаті статус професійної ідентичності може залишитися незмінним або перейти в статус «мораторію».

3) Наявність у студентів 4 курсу досягнутої професійної ідентичності пояснюється, з однієї сторони принципом історичного розвитку, коли студент перебуває на етапі завершення професійного навчання, його професійні цілі та плани, принаймні приблизно, визначені сформоване сприйняття себе як представника певної професійної спільноти. З іншої, тим, що на цьому етапі професійної підготовки, деякі студенти починають бути включеними в безпосередню, практичну професійну діяльність (робота шкільним психологом, волонтерські організації, благодійні фонди та ін.). Вданому випадку спрацьовує діяльнісний принцип (свідомість формується в діяльності і в ній же вона і проявляється). В нашому випадку, професійна свідомість (ідентичність) формується в професійній діяльності і в ній же вона і проявляється.

Наступний крок передбачав застосування методики О.В. Радзімовська «Профідентичність», яка також дає можливість виявити домінуючий статус професійної ідентичності. Узагальнені результати наведені нами в таблиці 3.3. та на рис. 3.2. Сирі бали наведені в додатку Б.

Таблиця 3.3.

Статуси професійної ідентичності студентів-психологів

Статус професійної	Бали	Студенти 1 курсу	Студенти 4 курсу
Усвідомлена ідентичність	56-70	1	13
Частково усвідомлена ідентичність	29-55	12	8
Не усвідомлена	0-28	17	9

Як позують отримані результати, продовжує зберігатися тенденція до прояву різного рівня сформованості професійної ідентичності студентів різних років навчання. Так, для першокурсників характерним є прояв не усвідомленої (57%) та частково усвідомленої (40%) професійної ідентичності.

Не усвідомлена професійна ідентичність вказує на відсутність чіткого розуміння або визначення того, ким являється студент за професією і які його цілі та цінності в цій області. Це може виникнути з різних причин і мати різні наслідки. Ознаками неусвідомленої професійної ідентичності є:

- 1) Нерозуміння власних сильних сторін і слабкостей;
- 2) Відсутність чітких професійних цілей, що може призвести до того, що професійний рух та розвиток такого студента буде мати випадковий та хаотичний характер і в результаті будуть відсутні значимі кар'єрні досягнення;
- 3) Втрата мотивації навчання та професійного розвитку;
- 4) Неузгодженість із цінностями професійної спільноти;

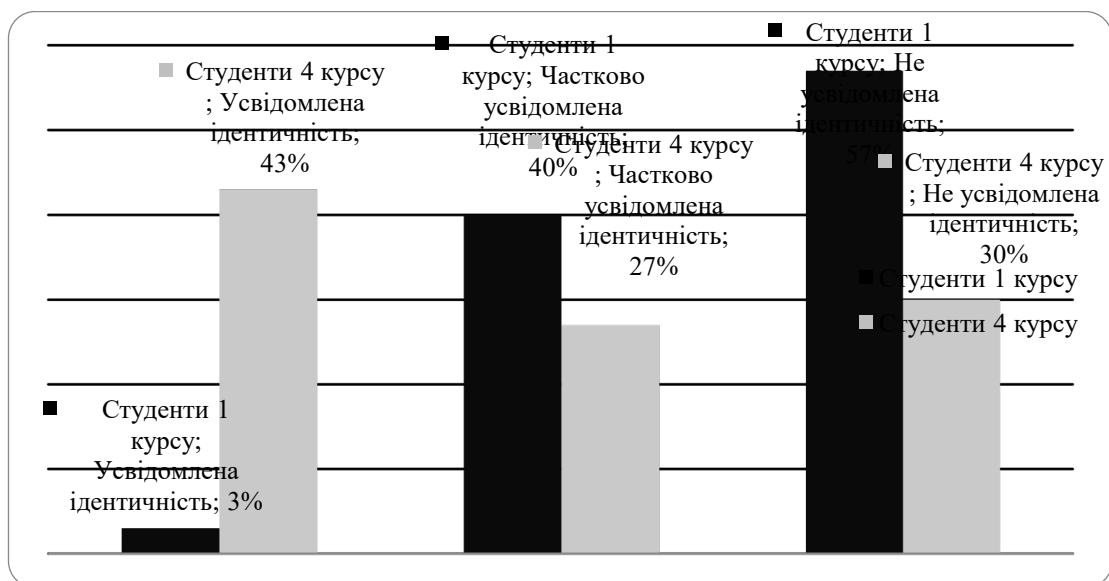

Рис. 3.2. Рівні сформованості професійної ідентичності студентів-психологів

Натомість, студенти 4 курсу частіше демонструють ознаки усвідомленої професійної ідентичності (43%), яка являє собою стан, в якому студент чітко

розуміє, хто він в професійному плані, і впевнено виражає свої цінності, навички, інтереси та цілі в обраній галузі чи професії. Цей стан сприяє кращій самореалізації, задоволенню від роботи і досягненню успіху в кар'єрі. Протилежно до не усвідомленої професійної ідентичності, усвідомлена характеризується наявністю професійних цілей, планів, подібністю цінностей з професійною спільнотою та ін.

Нижче, на рис. 3.3. додатково зафіксований аналіз структурних компонентів професійної ідентичності студентів-психологів. Очевидним є той факт, що у старших студентів більш сформовані та виражені такі структурні компоненти як: когнітивно-рефлексивний (33%), мотиваційно-ціннісний (43%), проєктивно-поведінковий (40%), що вказує на те, що у таких студентів, в структурі їхньої професійної ідентичності більш виражені інтереси і прагнення в професійній галузі; цінність обраної професії та сформованість цінностей професійної спільноти; наявність професійних планів та бажання залишатися в професії і в майбутньому.

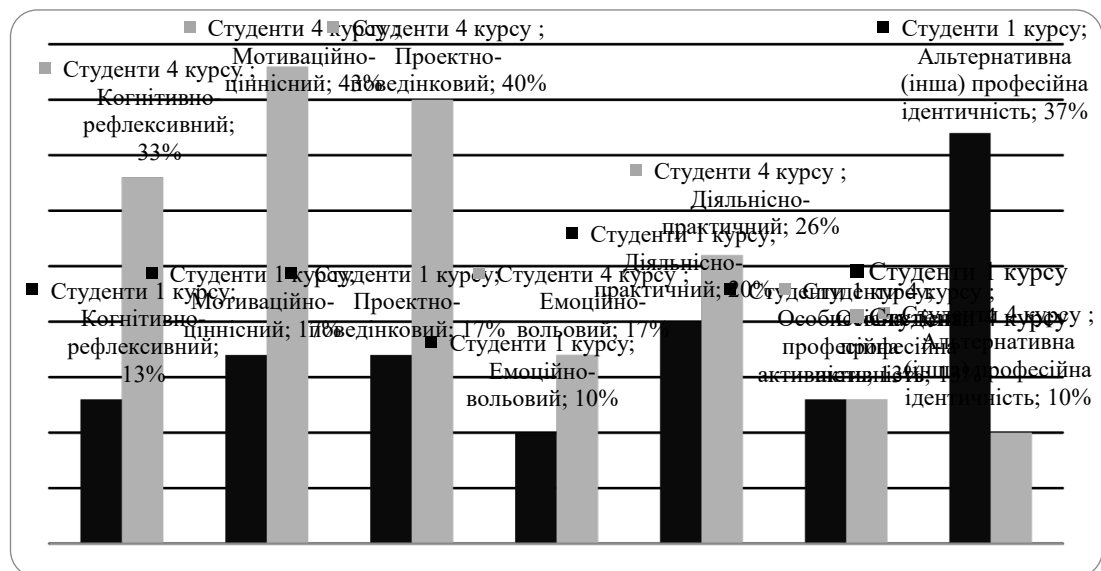

Рис. 3.3. Вираженість структурних компонентів професійної ідентичності студентів-психологів

Серед молодших студентів наявна значимо менша кількість опитаних з вираженими компонентами професійної ідентичності. Проте, наявні помітні

відмінності прояву альтернативної професійної ідентичності (37%), що дає підстави припустити, що таких студентів більше виражений інтерес до інших професій, аніж до обраної.

Для перевірки значимості виявлених розбіжностей, був проведений математичний аналіз. Його результати наведені в таблицях 3.4. та 3.5.

Таблиця 3.4.

Значимість виявлених відмінностей прояву структурних компонентів професійної ідентичності студентів-психологів (за критерієм Манна-Уїтні)

Структурні компоненти професійної ідентичності	Сума рангів (студенти 1 курсу)	Сума рангів (студенти 4 курсу)	U	p
Когнітивно-рефлексивний	755.5	1074.5	290.5*	0,002
Мотиваційно-ціннісний	752.5	1077.5	287.5*	0,001
Проектно-поведінковий	701.5	1009.5	236.5*	0,003
Емоційно-вольовий	905.5	985.5	409.5	0,258
Діяльнісно-практичний	955.5	814.5	349.5	0,311
Особистісна професійна активність	924.5	905.5	440.5	0,411
Альтернативна (інша) професійна ідентичність	1129	701	236*	0,002

Результати математичного аналізу відображають закономірність відмінностей прояву та сформованості наступних структурних компонентів професійної ідентичності студентів психологів:

- 1) Студенти 4 курсу мають краще сформований когнітивно-рефлексивного компоненту (U=290.5);
- 2) Студенти 4 курсу мають краще сформований мотиваційно-ціннісного компоненту (U=287.5);
- 3) Студенти 4 курсу мають краще сформований проектно-поведінкового компоненту (U=236.5);

4) Студенти 1 курсу мають більш сформовану альтернативну професійну ідентичність ($U=236$).

Значимі результати були отримані і по загальним показникам сформованості професійної ідентичності ($U=130$) (див. табл. 3.5.).

Таблиця 3.5.

Значимість виявлених відмінностей прояву професійної ідентичності студентів-психологів (за критерієм Манна-Уїтні)

	Студенти	Сума рангів	Статистика U Манна-Уїтні	Z	Асимптом. Знач.
Професійна ідентичність	1 курс	595	130*	-3,399	0,003
	4 курс	1235			

* – результат значимий на рівні 0,01

Отримані результати дають підстави констатувати наявність тенденції до вираженої сформованості професійної ідентичності у старших студентів. Припускаємо, що дані обставини зумовлені більшим та інтенсивнішим включенням старших студентів у професійну діяльність. Виконуючи навчальну програму старших курсів, яка передбачає не лише ускладнення навчального матеріалу, але і наявність виробничої практики, студент все частіше та інтенсивніше занурюється та зіштовхується з безпосередньою професійною діяльністю, що є підґрунтям його професійного самовизначення, а також розвиток професійної ідентичності через: формування професійних інтересів та прагнень (когнітивно-рефлексивний компонент); прийняття та вироблення професійних цінностей (мотиваційно-ціннісний компонент); формування та реалізацію професійних планів (проектно-поведінковий компонент).

Натомість, першокурсники, опиняючись в нових для себе умовах, вивчаючи більше із загальними навчальними дисциплінами, які не підтверджують «романтичний» імідж професії, а також, зіштовхуючись з необхідністю соціально-психологічної адаптації до нових умов існування (зміна статусу «школяра» на статус «студент») зазнають більших сумнівів в обраній професії, що зумовлює наявність у них вираженої альтернативної професійної ідентичності.

3.2. Особливості статусів професійної ідентичності майбутніх психологів

Наступний крок передбачав визначення основних статусів професійної ідентичності респондентів. Як було описано вище, для цього була використана методика дослідження статусів професійної ідентичності А.А. Азбель. Отримані результати узагальнені в таблиці 3.6. та на рис. 3.4.

Таблиця 3.6.

Результати діагностики статусів професійної ідентичності за методикою

А.А. Азбель

Статус професійної ідентичності	Студенти 1 курсу	Студенти 4 курсу
Сформована ідентичність	0	10
Мораторій ідентичності	6	8
Нав'язана ідентичність	14	5
Не визначена ідентичність	10	7

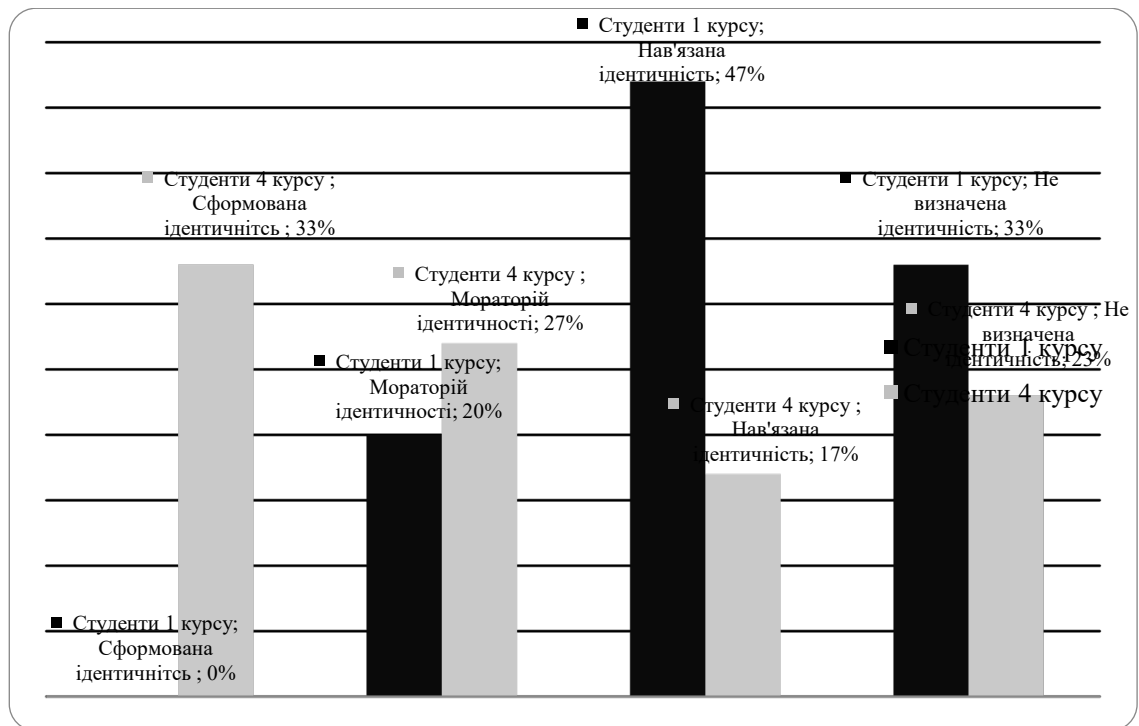

Рис. 3.4. Статуси професійної ідентичності студентів-психологів

Узагальнені результати, наведені в таблиці та на гістограмі вище наглядно підтверджують тенденцію вираженої сформованості професійної ідентичності у студентів 4 курсу. Як ми можемо бачити, більшість студентів цієї вибірки (33%) мають ознаки сформовано професійної ідентичності. Ці студенти вже прийняли обдумане рішення щодо свого професійного майбутнього або готові його прийняти. Вони мають впевненість у тому, що вони зробили правильний вибір щодо своєї професійної кар'єри. Цей статус належить тим, хто самостійно сформулював свої знання про себе, професійні цінності та життєві переконання. Вони здатні свідомо будувати своє життя, оскільки визначилися з тим, що бажають досягти. Тоді як серед першокурсників, студентів зі сформованою професійною ідентичністю не виявлено, що на наш погляд є закономірним в силу описаних вище чинників.

На другому місці, серед старших студентів, 27% опитаних з професійною ідентичністю, яка перебуває в статусі «мораторію». Цей стан характерний для тих студентів, які розглядають альтернативні варіанти для подальшого професійного розвитку і намагаються прийняти осмислене

рішення щодо свого майбутнього. Хлопці та дівчата обдумують можливі шляхи професійного зростання, розглядають різні професійні ролі і намагаються зібрати якнайбільше інформації про різні спеціальності та шляхи до їх отримання. Відсоток першокурсників за аналогічним статусом складає 20%, що є досить значним. Формуванню такого статусу можуть сприяти як індивідуально-психологічні чинники (відсутність професійних цілей, мотивації, розчарування та ін.) так і особливості навчального процесу (складність навчальної програми, умовна «не цікавість предметів» та ін.).

Серед першокурсників, найчастіше зустрічаються студенти з нав'язаною (47%) та невизначеною (33%) професійною ідентичністю.

Нав'язана професійна ідентичність характерна для студентів, які обрали свій професійний шлях, але це було зроблено не на основі власних роздумів, а шляхом врахування думки авторитетних для них осіб, таких як батьки чи друзі. Спочатку це може забезпечувати комфортний стан і допомагати уникнути стресів стосовно свого майбутнього. Однак в такому випадку немає гарантії, що обрана професія відповідає інтересам та здібностям самого студента. Тому такий вибір часто призводить до розчарування в подальшому.

Невизначена професійна ідентичність характеризується відсутністю визначених професійних цілей у студентів. При цьому, вони не роблять жодних спроб щодо розробки такого. Наявність такого статусу може бути зумовлена або відсутністю уваги батьків таких студентів до їхнього майбутнього, або реактивним способом життя таких молодих людей, які задовольняють лише поточні потреби.

Отже, кількісне порівняння результатів показало наявність тенденції до не сформованості професійної ідентичності у першокурсників та, навпаки, більшої її сформованості у старшокурсників. Нижче, в таблиці 3.7. наведені результати математичного аналізу на предмет наявності значущих відмінностей.

Значимість виявлених відмінностей прояву статусів професійної ідентичності студентів-психологів (за критерієм Манна-Уїтні)

Статус професійної ідентичності	Сума рангів (студенти 1 курсу)	Сума рангів (студенти 4 курсу)	U	p
Сформована ідентичність	554.5	1275.5	89.5*	0,001
Мораторій ідентичності	872	958	407	0,411
Нав'язана ідентичність	1089	741	276*	0,002
Не визначена ідентичність	1017.5	812.5	347.5	0,188

* – результат значимий на рівні 0,01

Математичний аналіз, результати якого наведені в таблиці 3.7. дають підстави зробити наступні висновки:

1) У старшокурсників частіше проявляється сформована професійна ідентичність ($U=89,5$), що на наш погляд, є закономірним в силу більшої дотичності та включеності таких студентів у безпосередню професійну діяльність;

2) У першокурсників частіше проявляється нав'язана професійна ідентичність ($U=276$), що пояснюється нами, відсутністю профорієнтаційної роботи в більшості шкіл, в результаті чого абітурієнти обирають спеціальність відштовхуючись не від власних здібностей та схильностей, а обираючи спеціальність або навмання, або керуючись, як часто буває її престижністю, волею батьків, очікуванням оточення та ін.

3.3. Особливості прояву професійної спрямованості майбутніх психологів

Останній крок збору та налізу емпіричних даних полягав у виявленні особливостей прояву професійної спрямованості студентів-психологів за опитувальником Т.Д. Дубовицької. Узагальнені результати наведені в таблиці 3.8. та рис. 3.5.

Таблиця 3.8.

Результати діагностики професійної спрямованості за методикою Т.Д. Дубовицької

Рівень професійної спрямованості	Кількість балів	Студенти 1 курсу	Студенти 4 курсу
Високий	14-18	0	11
Середній	5-13	16	10
Низький	0-4	14	9

Аналіз результатів показав, що серед студентів обох груп наявна професійна спрямованість різного рівня сформованості. Зокрема, вищий рівень її вираженості присутній у старшокурсників (37%), що вказує на те, що у таких студентів наявні більш чіткі професійні цілі та більш виражена мотивація на їх досягнення. Типовими характеристиками таких студентів можуть бути:

- 1) Чіткі професійні цілі – такі студенти мають чіткі та конкретні цілі щодо своєї кар'єри та напрямку руху в ній.
- 2) Мотивація до саморозвитку – такі студенти завжди прагнуть вдосконалювати свої професійні навички і знання.
- 3) Планування і стратегія – досить часто такі студенти мають приблизну стратегію та план для досягнення своїх професійних цілей.

4) Відданість – такі студенти вкладають багато часу і зусиль у своє навчання та побудову кар'єри і готові долати труднощі для досягнення своїх цілей.

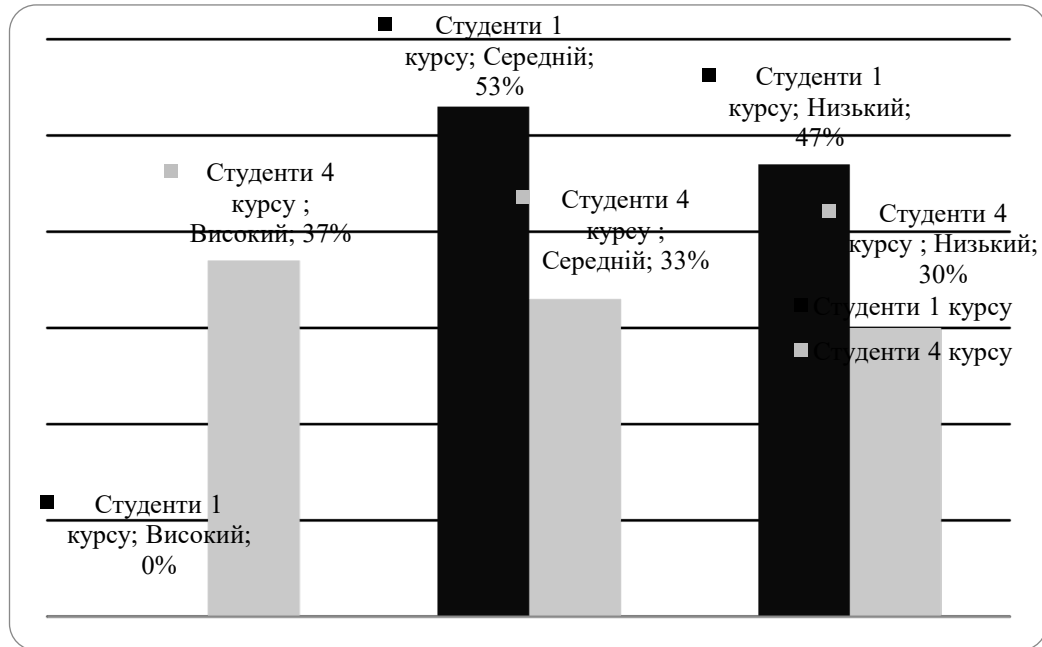

Рис. 3.5. Прояв професійної спрямованості студентів-психологів

Для першокурсників властивим є середній (53%) та низький (47%) рівні професійної спрямованості. Низька професійна спрямованість вказує на відсутність чітких або конкретних професійних цілей та нестабільність у виборі кар'єрного напрямку. Низька професійна спрямованість може вимагати більше саморефлексії, самоаналізу і дослідження різних можливостей, щоб визначити власні інтереси, цілі та потреби в галузі кар'єрного розвитку.

Таблиця 3.9.

Значимість виявлених відмінностей прояву професійної спрямованості студентів-психологів (за критерієм Манна-Уїтні)

	Студенти	Сума рангів	Статистика U Манна-Уїтні	Z	Асимптом. Знач.
Професійна спрямованість	1 курс	715,5	250,5*	-3,291	0,002
	4 курс	1114,5			

* – результат значимий на рівні 0,01

В результаті математичного аналізу була підтверджена значимість виявлених відмінностей ($U=250,5$), відтак припускаємо, що динаміка прояву професійної спрямованості залежить від строку навчання та змінюється, в сторону сформованості, з ускладнення навчальної програми та включенням студента в безпосередню професійну діяльність.

3.4. Факторна структура професійної ідентичності майбутніх психологів

Дослідивши різні параметри професійної ідентичності, нами був застосований метод факторного аналізу, для виявлення значимих факторів в структурі дослідженого феномену в кожній вибірці. Його результати наведені в таблицях 3.10. та 3.11.

Порівняння та співвіднесення таблиць 3.10. та 3.11. вказує на наявність певної відмінності факторної структури професійної ідентичності майбутніх студентів-психологів. Як наглядно видно, факторна структура студентів-першокурсників включає в себе більшу кількість згрупованих компонентів.

Таблиця 3.10.

Факторна структура професійної ідентичності студентів-психологів 1 курсу

Досліджені компоненти професійної ідентичності	Міра значимості компонентів					
	1	2	3	4	5	6
Загальна професійна ідентичність			0,651			
Когнітивно-рефлексивний			0,888			
Мотиваційно-ціннісний	0,547					
Проектно-поведінковий	0,658				0,470	
Діяльнісно-практичний						0,772
Особистісна професійна активність					0,879	0,734
Альтернативна професійна ідентичність						

Сформована ідентичність	професійна						
Мораторій ідентичності	професійної	0,473					
Нав'язана ідентичність	професійна	0,806					
Не визначена ідентичність	професійна				0,847		
Професійна спрямованість					0,724		

Першою групою компонентів, які мають найбільшу тісноту внутрішнього зв'язку в структурі професійної ідентичності у першокурсників є мотиваційно-ціннісний ($r=0,547$) та проектно-поведінковий ($r=0,658$) компоненти. Тобто, для студенти 1 курсу, в першу чергу в процесі формування їхньої професійної ідентичності відграють ролі професійні мотиви та цінності, а також здатність вирішувати навчально-професійні задачі самостійно та діяти в рамках професійних моделей поведінки.

Друга, по значенню, група компонентів, включає в себе такі статуси професійної ідентичності як: мораторій ($r=0,473$) та нав'язана ($r=0,806$) ідентичності. В цьому випадку ці два статуси професійної ідентичності найбільш пов'язані між собою в групі першокурсників. Тобто чим більше проявляється один з вказаних статусів, тим більша вірогідність переходу від одного до іншого.

Третя група факторів включає загальну професійну ідентичність ($r=0,651$) та когнітивно-рефлексивний компонент ($r=0,888$), що свідчить про зв'язок у першокурсників інтересів і прагнень в професійній галузі із загальною професійною ідентичністю. Іншими словами, чим більше професійних інтересів мають першокурсники, тим краще вони асоціюють себе з професійною спільнотою.

До четвертої групи чинників увійшли у взаємозв'язку не визначена професійна ідентичність ($r=0,847$) та професійна спрямованість ($r=0,724$). Двосторонній характер зв'язку, на основі якого здійснений факторний аналіз

вказує на взаємну зумовленість професійної спрямованості та професійної невизначеності. Чим менше виражена перша, тим менше буде виражена і друга. Маючи виражену невизначену професійну ідентичність першокурсники мають и загальну професійну невизначеність.

До п'ятої групи чинників, з меншою силою впливу увійшли проектно-поведінковий компонент профіідентичності ($r=0,470$) та фактор особистісної професійної активності ($r=0,879$). Виражена здатність самостійно вирішувати професійні завдання значимо пов'язана з особистісною професійною активністю першокурсників.

До останньої, шостої групи чинників, найменшої інтенсивності та впливу на професійну ідентичність майбутніх психологів увійшли діяльнісно-практичний ($r=0,772$) та фактор особистісної професійної активності ($r=0,734$)

Факторна структура професійної ідентичності студентів 4 курсу має меншу кількість чинників. До першої групи, яка має найбільш інтенсивний вплив в структурі феномена увійшли проектно-поведінковий компонент сформована професійна ідентичність ($r=0,859$). Тобто, чим більш сформована професійна ідентичність у старшокурсників тим більше у них професійних планів та бажання залишатися в професії і в майбутньому. І навпаки, чим більше вони планують реалізувати професійних задач тим інтенсивніше у них формується та проявляється професійна ідентичність.

Таблиця 3.11.

Факторна структура професійної ідентичності студентів-психологів 4 курсу

Досліджені компоненти професійної ідентичності	Міра значимості компонентів				
	1	2	3	4	5
Когнітивно-рефлексивний				0,898	
Мотиваційно-ціннісний			0,517	0,583	
Проектно-поведінковий	0,797				
Особистісна професійна активність			0,834		

Альтернативна ідентичність	професійна					0,403
Сформована ідентичність	професійна	0,859				
Нав'язана ідентичність	професійна		0,468			
Не визначена ідентичність	професійна					0,577
Професійна спрямованість			-0.837			

Друга група чинників включає в себе зворотній зв'язок професійної спрямованості ($r=-0,838$) та невизначеної професійної ідентичності ($r=0,468$). Чим вища професійна спрямованість у старшокурсників тим менше професійна орієнтація по обраній ними спеціальності. Тобто, чим менше вони асоціюють себе зі своєю професійною спільнотою тим більша відсутність професійних цілей для них властива.

Третя група чинників включає мотиваційно-ціннісний компонент ($r=0,583$) та особистісну професійну активність ($r=0,834$) – наявність професійної мотивації змушує старшокурсників реалізовувати власну професійну діяльність, яка в свою чергу впливає на формування у них професійної мотивації та цінностей.

Четверта група чинників включає мотиваційно-ціннісний ($r=0,517$) та когнітивно-рефлексивний ($r=0,898$) компоненти – професійні знання та цілі впливають на формування професійної мотивації та цінностей і навпаки.

П'ята група чинників включає альтернативну ($r=0,403$) та невизначену професійну ідентичність ($r=0,834$) – маючи інтереси в іншій професійній діяльності, велика вірогідність, що старшокурсник буде мати не визначену професійну ідентичність в обраній професії. Це можна пояснити звичайним явищем, коли старшокурсники (будь-якої спеціальності) отримують одну професію, але вже працюють та заробляють гроші за допомогою іншої спеціальності або іншого ремесла. Відтак, у таких студентів, закономірно на наш погляд, формується бачення себе в справі яка дійсно приносить заробіток,

на протигагу обраній спеціальності, в якій навички заробляти гроші ще потрібно освоїти.

Висновки до третього розділу

Проведене емпіричне дослідження дало змогу зробити наступні висновки:

1) Прояв професійної ідентичності змінюється протягом навчання студентів. Для першокурсників характерним є прояв передчасної та псевдо ідентичності, що проявляється відсутністю самостійності при вирішенні навчально-професійних завдань, запереченням власної професійної унікальності або навпаки її гіпертрофована акцентуація. Також, серед домінуючих статусів професійної ідентичності першокурсників спостерігається нав'язана та не визначена ідентичність.

Для старшокурсників більш характерним є прояв досягнутою ідентичності, яка проявляється в сформованості професійних цілей та планів, орієнтації на їхнє досягнення. А також, мораторій ідентичності, при якому спостерігається невизначеність в професійному самосприйнятті. Даний статус може мати два варіанти розвитку. Перший – студент залишається в ньому до кінця навчання і до початку професійно діяльності включно. Другий – мораторій являється перехідною стадією від дифузної до досягнутої професійної ідентичності.

2) Рівень сформованості професійної ідентичності майбутніх психологів змінюється з часом навчання у ЗВО. Для першокурсників більше характерний не усвідомлений та частково усвідомлений рівні професійної ідентичності. Тоді як серед старшокурсників профідентичність частіше зустрічається на рівні усвідомлення та часткового усвідомлення.

3) Динаміка змін професійної ідентичності майбутніх психологів відбуває на рівні її структурних компонентів. Так, для 4 курсу властивий сформований рівень когнітивно-рефлексивного, мотиваційно-ціннісного та

проектно-поведінкового компонентів. У молодших студентів частіше проявляється компонент альтернативної професійної ідентичності.

4) Відмінність динаміки формування професійної ідентичності на етапі здобуття вищої освіти проявляється в різній професійній спрямованості студентів. Яка також змінюється (росте) з часом навчання. Так у старшокурсників вона частіше проявляється високому та середньому рівнях. Тоді як першокурсники частіше демонструють середню та низьку професійну спрямованість.

5) З часом навчання змінюється не лише динаміка (зміна статусів) професійної ідентичності майбутніх психологів, але і її структура. Так, структура профіидентичності першокурсників включає в себе єдність таких компонентів як: мотиваційно-ціннісний та проектно-поведінковий; мораторій професійної ідентичності пов'язаний з нав'язаною професійною ідентичністю; загальна професійна ідентичність має зв'язок з когнітивно-рефлексивним компонентом; не визначена професійна ідентичність пов'язана з професійною спрямованістю; проектно-поведінковий компонент пов'язаний з особистісно-професійною активністю; діяльнісно-практичний компонент також має зв'язок з особистісно-професійною активністю.

Структура профіидентичності старшокурсників включає в себе меншу кількість груп компонентів: проектно-поведінковий взаємопов'язаний зі сформованою профіидентичністю; нав'язана профіидентичність має зворотній зв'язок з професійною спрямованістю; мотиваційно-ціннісний має взаємозумовлений вплив на особистісну професійну активність; когнітивно-рефлексивний компонент пов'язаний з мотиваційно-ціннісним; альтернативна та невизначена професійна ідентичність також взаємопов'язані.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало підстави зробити наступні висновки:

1. Професійна ідентичність – це особливий аспект особистості, який виникає і розвивається під впливом професійної діяльності та забезпечує єдність особистості з професійною сферою та професійним співтовариством. Крім того, ця ідентичність визначає професійну адаптацію та ефективність у виконанні роботи, враховуючи всі її особливості.

Складові професійної ідентичності, які ми виокремили, включають наступне:

- 1) Ідентифікація з професійною діяльністю.
- 2) Ідентифікація з професійною спільнотою.
- 3) Актуалізація власного професійного ідеалу.

Чинники, які впливають на формування професійної ідентичності, можуть бути зовнішніми та внутрішніми. До зовнішніх чинників ми відносимо мікросоціальні аспекти, такі як виховання та вплив сімейної культури на вибір професії, а також макросоціальні фактори, такі як доступ до вищої освіти і можливості навчання, а також політичні та економічні умови, які впливають на процес оволодіння професією.

До внутрішніх чинників відносяться такі аспекти:

1) Емоційний стан, на якому ґрунтується сприйняття інформації про професію.

2) Усвідомлення себе як активного суб'єкта професійної діяльності.

3) Емоційне сприйняття своєї належності до професійної спільноти.

4) Засвоєння прав і обов'язків, норм і правил професійної діяльності.

5) Процес формування професійної ідентичності може пройти кілька етапів:

6) Усвідомлення близьких і далеких професійних цілей.

7) Засвоєння знань, розуміння можливостей і набуття досвіду (ідентичність виражена, але пасивна).

8) Практична реалізація обраних професійних цілей, формування індивідуального стилю і створення професійних контактів (ідентичність активна).

9) Вільне виконання професійної діяльності, підвищення вимог і стандартів, професійне вдосконалення, почуття важливості власної роботи і контактів, бажання передавати свій досвід (ідентичність стійка).

2. Прояв професійної ідентичності зазнає змін під час навчання студентів. Для першокурсників часто властива передчасна або псевдоідентичність, що виявляється в їх несаможиттєвості у вирішенні навчально-професійних завдань, відмови від власної професійної унікальності або, навпаки, у її різкому акцентуванні.

У старшокурсників збільшується прояв досягнутої ідентичності, яка виявляється у сформованих професійних цілях та планах, а також у їхній орієнтації на їх досягнення.

3) Рівень прояву професійної ідентичності майбутніх психологів змінюється в ході їхнього навчання у вищому навчальному закладі. У першокурсників більш розширені неусвідомлені або частково усвідомлені форми професійної ідентичності. Натомість серед старшокурсників частіше спостерігаються більш усвідомлені та частково усвідомлені рівні професійної ідентичності.

4) Різниця в динаміці формування професійної ідентичності під час отримання вищої освіти проявляється у відмінностях у професійній спрямованості студентів-психологів, яка також змінюється з часом навчання. Серед старшокурсників частіше відзначається вищий та середній рівні професійної спрямованості. У той час як серед першокурсників більше представлені середні та нижчі рівні професійної спрямованості.

5) В процесі навчання структура професійної ідентичності майбутніх психологів змінюється. Структура профіідентичності першокурсників включає такі компоненти, як мотиваційно-ціннісний та проектно-повідінковий. Також у них свій мораторій професійної ідентичності, який пов'язаний із нав'язаною

професійною ідентичністю, а загальна професійна ідентичність має взаємозв'язок з когнітивно-рефлексивним компонентом. У таких студентів не визначена професійна ідентичність пов'язана з професійною спрямованістю, а проектно-повідінковий компонент пов'язаний із особистісно-професійною діяльністю та діяльно-практичним компонентом.

У старшокурсників структура профіидентичності включає в себе меншу кількість групових компонентів, таких як проектно-повідінковий, який взаємопов'язаний зі сформованою профіидентичністю. Також у них є нав'язана професійність, яка має зворотній зв'язок із професійною спрямованістю. Мотиваційно-ціннісний компонент взаємозумовлює особистісну професійну активність, а когнітивно-рефлексивний пов'язаний із мотиваційно-ціннісним. Також у них спостерігаються зв'язки між альтернативною та невизначеною професійною ідентичністю.

В результаті констатуємо, що гіпотеза дослідження про те, що професійна ідентичність формується в професійній діяльності, тому для студентів-психологів 1 курсу більш характерним буде прояв не сформованої професійної ідентичності порівняно зі студентами-психологами 4 курсу – підтвердилася.

Перспективи подальших досліджень, на нашу думку, полягають в більш ґрунтовному дослідженні чинників динаміки та формування професійної ідентичності майбутніх психологів, а також розробці заходів психолого-педагогічного супроводу студентів в процесі навчання у ЗВО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушко Я. С. Психологічні захисти в структурі професійної ідентичності майбутнього працівника органів внутрішніх справ : монографія Львівський державний університет внутрішніх справ. Видання : Львів : ЛьВДУВС, 2016. 295 с.
2. Ануфрієва Н. М. Зелінська Т. М., Єрмакова Н. О. Соціальна психологія: навч. посіб. для ВНЗ.. К. : Каравела, 2019. 215 с.
3. Афанасьєва Т. О. Психологічний супровід професійного розвитку майбутнього психолога у вищому навчальному закладі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 "педагогічна та вікова психологія. Запоріжжя, 2011. 25 с.
4. Балецька Л. М. Психологічні особливості атрибуції успіху у професійному самовизначенні студентів вищих навчальних закладів : дис. канд. псих. наук : 19.00.07. Київ, 2014. 254 с.
5. Борисюк А. С. Методика та загальна процедура організації експериментального дослідження професійної ідентичності майбутнього медичного психолога. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. К., 2009. Т. XI. Ч. 7. С. 63–74.
6. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз: Монографія. Ч.: Книги-XXI, 2010. 440 с.
7. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціальнопсихологічний аналіз : [монографія]. Чернівці : Книги XXI, 2010. 440 с.
8. Борисюк А. С. Спеціально організоване професійно-орієнтоване навчання в системі фахової підготовки майбутніх медичних психологів. *Проблеми психології*. 2010. № 1. С. 23-33.
9. Бубряк Т. Ю. Деякі аспекти дослідження проблеми само ідентичності. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць*

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип.12. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. - С. 120-130.

10. Бубряк Т. Ю. Динаміка розвитку професійної самоідентичності майбутніх психологів. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України «Проблеми сучасної психології» / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип.18. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. С. 61-71.*

11. Бубряк Т. Ю. Проблема мотивації вибору професії «психолог». *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип.19. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. - 860 с.*

12. Бубряк Т. Ю. Проблеми підготовки практичних психологів. *Звітна конференція аспірантів та студентів з міжнародною участю присвячена 10 й річниці з дня заснування факультету психології Волинського національного університету імені Лесі Українки «Актуальні проблеми сучасної психології» IV Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасної психології» - м. Луцьк, 2011 р.*

13. Вінтюк Ю. Професійна підготовка майбутніх психологів: проблема та її складові. *Педагогіка і психологія професійної освіти. Сер. Дидактика, методика і технології навчання. 2016. Вип. 3. С. 92–102.*

14. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: Монографія. Луцьк: Вежа, 2003. 320 с.

15. Грига І. В. Професійна ідентичність в соціальній роботі. *Професійна психологія : реалії та перспективи розвитку. 2008. № 4. С. 82-90.*

16. Дідик Н. М. Моделі розвитку особистісної зрілості майбутніх психологів у процесі їх професійної підготовки. *Проблеми сучасної психології*. 2011. № 3. С. 43-64.
17. Доценко К. М. Основні напрямки дослідження професійної ідентичності у сучасній психологічній науці. *Проблеми сучасної психології*. 2010. № 1. С. 43-64.
18. Дружиніна І. А. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів : дис. канд. псих. наук : 19.00.07. Київ, 2009. 253 с.
19. Зливков В. Л. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології. *Соціальна психологія*. 2017. № 5 (19). С. 128–137.
20. Іванова І. Ф. Професійна ідентичність та успішність навчальної діяльності студентів-психологів. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2010. № 2. С. 33-44.
21. Каліщук С. М. Розвиток ціннісно-рольового компонента в структурі професійного становлення особистості майбутнього психолога: дис. канд. псих. наук : 19.00.07. Київ, 2011. 249 с.
22. Карамушка Л. М. Психологія організаційної культури вищого навчального закладу : (у контексті становлення професійної ідентичності студентів) : монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г. С. Костюка, Лабораторія організаційної психології, Запорізький національний університет, Кафедра практичної психології, Українська Асоціація організаційних психологів та психологів праці. Видання Київ ; Запоріжжя : Кругозір, 2015. 351 с.
23. Колечко О. П. Психологічні особливості розвитку професійної ідентичності як основи професіоналізму фахівця. Збірник наукових праць. *Психологічні науки*. 2010. № 9. С. 138-163.

24. Коропецька О. М. Проблема професійної ідентичності в контексті реформи освіти в Україні. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2007. № 2. С. 152-158.
25. Кучеровська Н. О. Психосемантична структура професійної свідомості психолога-практика: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.11.01 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2007. 19 с.
26. Левус Н. І. Особливості професійної ідентифікації на етапі навчання у ВНЗ. *Проблеми сучасної психології*. 2009. № 4. С. 34-45.
27. Литвиненко І. С. Особистісний аспект проблематика професійного становлення студентів-психологів. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова*. Сер.: Психологія. 2014. Вип. 1 (31). С. 186–194.
28. Лукіяничук А. М. Модель розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів. *Проблеми сучасної психології*. 2011. № 1. С. 36.
29. Луньов В.Є. Зв'язок показників складових завчасної стійкості та усвідомлення життєвих перспектив особистості на навчально-академічному 187 етапі професіоналізації. *International Journal of Education & Development*. 2016 (1). С. 131-141.
30. Луньов В.Є. Психологія когнітивного становлення професіонала (на прикладі фахівців системи «людина-людина»): монографія. Київ: Інтерсервіс, 2016. 250 с.
31. Матвієнко О. В., Затворнюк О. М. Професійна підготовка майбутніх психологів як психолого-педагогічна проблема. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 1(1). С. 215–220.
32. Павліченко А. А. Фахове становлення студента-психолога в контексті системної дії ціннісних орієнтацій (контури дослідницького проекту). *Психологія і суспільство. Український теоретико-методологічний часопис*. 2018. №2 (24). С. 123–133.
33. Павлюк М.М. Теоретичний аналіз проблеми ідентифікації у професійному становленні вчителя основної школи. *Збірник наукових праць*

Институту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. Т. Х. Ч. 3. Київ, 2008. С. 367–373.

34. Семиченко В.А. Педагогічна комунікація та ідентичність педагога. К. : Педагогічна думка, 2011. 160 с.

35. Тавровецька Н.І. Різні підходи до дослідження складових Я-образу особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 10. С. 74-79.

36. Тихолаз С. І. Контекстний підхід до організації навчального процесу як умова розвитку професійної ідентичності студентів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. № 10. С. 12-21.

37. Федотова Т. В. Професійна ідентичність як якісна характеристика особистості. *Сучасна психологія*. 2011. № 4. С.51-69.

38. Argyle M. *The social psychology of work* / M. Argyle. L.: Allen Lane, 1972. 291 p.

39. Finchman R. and P. Rhodes. *The individual, work, and organization: behavioral studies for business and management*. New York: Oxford University Press, 1994. 448 p.

40. Freud S., et al. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, 1953.

41. Fromm, E. (1947). *Man for himself: an inquiry into the psychology of ethics*. Greenwich, Conn., Fawcett Publications, Inc.

42. Tomlinson M. Investing in the self: Structure, agency and identity in graduates' employability. *Education, Knowledge and Economy*. 2010. № 4(2). P. 73–88.

43. Trede F., Macklin R., & Bridges D. Professional identity development: A review of the Higher Education literature. *Studies in Higher Education*. 2012. № 37(3). P. 365–384.

АНОТАЦІЇ

Дипломна робота присвячена аналізу процесу формування професійної ідентичності студентів-психологів. У роботі розглянуто складові цього психологічного аспекту, такі як ідентифікація з професійною діяльністю, з професійною спільнотою та актуалізація власного професійного ідеалу. Визначено вплив зовнішніх чинників, таких як мікросоціальні та макросоціальні умови, а також внутрішніх аспектів, включаючи емоційний стан та свідоме усвідомлення себе як учасника професійного середовища.

Досліджено динаміку змін професійної ідентичності в ході навчання, відзначаючи передчасну або псевдоідентичність у першокурсників та досягнуту ідентичність у старшокурсників. З'ясовано, що структура професійної ідентичності майбутніх психологів зазнає змін, а взаємозв'язки між різними компонентами виявляють особливості в різних етапах навчання.

Отримані результати підтверджують гіпотезу про формування професійної ідентичності в процесі професійної діяльності та вказують на необхідність подальших досліджень щодо динаміки та формування професійної ідентичності майбутніх психологів. Робота пропонує перспективи розвитку психолого-педагогічного супроводу студентів у вищих навчальних закладах для сприяння їхньому професійному зростанню.

ANNOTATION

The thesis is dedicated to analyzing the process of forming the professional identity of psychology students. The study explores the components of this psychological aspect, such as identification with professional activities, with the professional community, and the actualization of one's own professional ideal. The impact of external factors, such as microsocial and macrosocial conditions, as well as internal aspects, including emotional state and conscious self-awareness as a participant in the professional environment, has been identified.

The dynamics of changes in professional identity during education were examined, noting premature or pseudo-identity in freshmen and achieved identity in

seniors. It was found that the structure of the professional identity of future psychologists undergoes changes, and the interconnections between different components reveal peculiarities at various stages of education.

The obtained results confirm the hypothesis of forming professional identity in the process of professional activity and indicate the need for further research on the dynamics and formation of professional identity in future psychologists. The thesis suggests prospects for the development of psycho-pedagogical support for students in higher educational institutions to promote their professional growth.